

Дәріс 4.
Психикалық дизонтогенез
түсінігі. Аномалды психикалық
дамуды анықтаушы
факторлар

PhD Камзанова А.Т.

Дизонтогенез (disontogenesis)

- Дизонтогенез (disontogenesis) — онтогенездің кез-келген сатысында организмнің дамуының бұзылуы.
- Психикалық дизонтогенез-психикалық функциялардың жетілу процесінің реттілігі, ырғағы мен қарқынының өзгеруімен психикалық дамудың патологиясы. Бұл тұжырымдаманың мазмұнын отандық балалар психиатриясында дамыту г.Е. Сухарева, М. Ш. Вроно, г. К. Ушаков, В. В. Ковалев, А. Е. Личко есімдерімен байланысты.
- Клиникалық психиатрияда "дизонтогенез" термині психикалық дамудың кешігуі мен бұрмалануын білдіреді. "Психикалық дамудың тежелуі" ұғымымен біріктірілген бұзылулар тобына тұтастай алғанда ақыл-ой мен психиканың жетіспеушілігімен сипатталатын патологиялық жағдайлар кіреді. "Психикалық дамудың бұрмалануы" психикалық функциялардың дамуының парциалдылығы мен диссоциативтілігімен сипатталатын жағдайларды қамтиды. Олардың кейбіреулері жеделдетумен, ал басқалары дамудың кешігуімен сипатталуы мүмкін.
- Психикалық дамудың кешігуі жеке тұлғаның кемістігі мен зияткерлік белсенділігінің салдарынан (ауыр процесс немесе психиканың басқа зақымдануы) алынған жағдайлардан ерекшеленуі керек.

Психикалық дамудың дизонтогенезі

- Психикалық дамымау аясында психикалық дамудың ауыр жағдайлары (артта қалу және психикалық дамудың салыстырмалы түрде жеңіл тежелуі (дамудың кідіруінің шекаралық формалары) ажыратылады.
- Психикалық дамудың дизонтогенезі (көптеген ішкі және сыртқы факторлар (генетикалық, биологиялық, психогендік және микросоциалдық), сондай-ақ олардың комбинациясы мен өзара әрекеттесуі нәтижесінде пайда болуы мүмкін.
- Олардың ішінде шетелдік әдебиеттерде "мидың минималды дисфункциясы" (minimal brain dysfunction — MBD) ұғымымен анықталатын тұрақты органикалық церебральды жеткіліксіздікті атауға болады.
- Бұл факторларды ерте балалық шаққа қатысты нақтылау кезінде темперамент ерекшеліктеріне, соматикалық және органикалық церебральды патологияға, эмоционалды тіркемелер кешеніне, айырылуға (оның ішінде ішінара жетімдік — "ата-аналардың бірінің өлімі, ажырасу) назар аударылады.

Дизонтогенез параметрлері

- 1. Бұзушылықты функционалдық оқшаулау. Соңғысына байланысты ақаудың екі негізгі түрін ажырату ұсынылады. Жеке ақау гноз, праксис, сөйлеудің жеке функцияларының жетіспеушілігіне байланысты. Гноз-объектіні тұтастай және оның жеке сипаттамалары ретінде тануға бағытталған аналитикалық және синтетикалық процестердің күрделі кешені. Көрнекі гноз жетіспеушілігінің көрінісі-көлеңкеленген, төңкерілген, жазылмаған суреттерді тану қиындықтары, фоннан тұтас кескінді бөлектеу қиындықтары. Есту гнозының жеткіліксіздігі негізінен фонемалық қабылдаудың қалыптаспауында көрінеді, бұл сөйлеуді, дыбысты айтуды және болашақта жазу дағдыларын қалыптастыруды кешіктіреді. Праксис-ерікті қозғалыстар мен әрекеттердің күрделі формалары.
- 2. Зақымдану уақыты психикалық дамудың бұзылу сипатын анықтайды. Зақымдану неғұрлым ертерек болса, психикалық функциялардың дамымау құбылысы соғұрлым ықтимал; кейінірек бұзылыс пайда болған сайын, психикалық функциялар құрылымының бұзылуымен зақымдану құбылыстары да мүмкін. Аномалияның табиғаты онтогенездегі функцияның даму ұзақтығына байланысты. Салыстырмалы түрде қысқа даму циклі бар функционалды жүйелер жиі зақымдалады. Сонымен, субкортикалық локализациясы бар функциялар жиі зақымдалады, олардың қалыптасуы онтогенезде салыстырмалы түрде ерте аяқталады. Ұзақ даму кезеңі бар кортикальды функциялар зияндылықтың ерте әсерімен тұрақты дамымайды немесе олардың дамуында уақытша кешіктіріледі. 3. Бастапқы және қайталама ақаулар арасындағы қатынастар. Бастапқы ақаулық дамымау немесе зақымдану сипатына ие. Көбінесе олардың комбинациясы байқалады, мысалы, күрделі олигофрениямен – кортикальды жүйелердің дамымауы және субкортикалық зақымдану. Екінші ақау, л. с. Выготскийдің пікірінше, аномалды дамуды психологиялық зерттеу мен түзетудің негізгі объектісі болып табылады. Зақымға тікелей байланысты функциялар екінші рет дамымаған. Бұған, мысалы, есту қабілеті нашар балалардағы сөйлеу түсінігінің дамымауы жатады. Екінші реттік дамымау зиянды әсер ету кезінде дамудың сезімтал кезеңінде болатын функцияларға да тән. Нәтижесінде әртүрлі зиянды әсерлер белгілі бір дәрежеде ұқсас нәтижелерге әкелуі мүмкін. Сонымен, мектепке дейінгі жастағы ең қарқынды дамып келе жатқан және ең осал болып табылатын ерікті моторика мен сөйлеу көбінесе әртүрлі зияндармен бұзылады, бұл сөйлеу дамуының кешеуілдеуіне, қозғалтқыштың дисинибация құбылыстарымен әрекеттерді ерікті реттеудің дамымауына әкеледі.
- 4. Функционалды өзара әрекеттесудің бұзылуы. Баланың қалыпты психикалық дамуында функциялардың уақытша тәуелсіздігі, ассоциативті және иерархиялық байланыстар сияқты психикалық функциялардың өзара әрекеттесуінің түрлері ажыратылады. Функциялардың уақытша тәуелсіздігі онтогенездің алғашқы кезеңдеріне тән, мысалы, екі жасқа дейінгі ойлау мен сөйлеудің салыстырмалы тәуелсіздігі. Ассоциативті байланыстардың көмегімен әр түрлі модальды сенсорлық әсерлер кеңістік-уақыттық жақындық негізінде бір тұтасқа біріктіріледі.